

55145

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDINENSIS

1971 SEP 21

ACTA IUVENUM

Sectio Philologica et Historica

~~Tomus III. [IV.]~~

SZEGED

HUNGARIA

1971

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ACTÁJA

IFJUSÁGI ACTA

Bölcsészettudományi Kar

III. kötet

SZEGED

1971

51253

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDINENSIS

ACTA IUVENUM

Sectio Philologica et Historica

Tomus III.

SZEGED

HUNGARIA

1971

82/13

Kiadja a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Karának Tanácsa és a Kari KISZ Szervezet Végrehajtó
Bizottsága

Szerkesztőbizottság

Dr. Szádeczky-Kardoss Samu

Dr. Kristó Gyula

Dr. Trogmayer Ottó

Dr. Kerekes Imréné

Janurik Tamás

Ötvös Péter

Kiadásért felelős: Dr. Kalocsai Dezső dékán

Technikai szerkesztő: ifj. Kürti Béla

Készült a JATE sokszorosító műhelyében, Szeged.

Engedélyszám: 677/1971. - Példányszám: 100

Méret: A/4 - F.v.: Papp László

TARTALOMJEGYZÉK

Rákos István: IV. Béla birtokpolitikája	1
ifj.Kürti Béla: Egy avar tegez rekonstrukciója	16
Velencei Katalin: Alánok a római birodalomban az ókor alkonyán /375-476/	28

IV. B É L A BIRTOKPOLITIKÁJA

Diákköri dolgozat

Készítette:

Rákos István

IV.évf. magyar-történelem
szakos hallgató

JATE Bölcsészettudományi
Kara

BEVEZETÉS

A Rogerius által kialakított szemlélet IV. Béla birtokvisszavételeiben látja a muhi vereség bekövetkezésének egyik döntő okát. A köztudatunkban erősebb volt a tisztelet a második honalapítónak nevezett IV. Béla iránt, mintsem személye és politikájának felelősségének felleltése a tatárjárás katasztrófájának bekövetkezése miatt. Béla 1241 utáni politikájának kimunkáltságához képest aránytalanul és igazságtalanul mellőzöttnek tarthatjuk az 1241 előtti. Figyelmünk ezért fordult a birtokvisszavételekre, amelyek trónra kerülése előtt és 1235 után is Béla politikájának középpontjában álltak.

IV. Béla birtokrestaurációs törekvése csak egyik epizódja Árpád-házi királyaink hasonló tendenciáinak. Élt az uralkodói javak visszavételével Kálmán és II. István, élt IV. Béla rex iuniorként és királyként, végül III. András is. Ezeket az akciókat minden esetben a királyi birtokok időről időre bekövetkező számottevő megcsappanása indokolhatja. A visszavételek a felfokozott adományozások reakciójaként, mintegy azok negatív tükörképeiként jelentkeztek. E visszavételek különböző időkben - a mindenkori gazdasági és politikai helyzet által determináltak - különböző nagyságrendűek voltak. Különösen kiemelkednek IV. Béla visszavételei, amelyek felérték az országos politika szintjéig, s hosszú évekre a királyi politika tengelyében álltak. IV. Béla több szakaszban, azaz hullámban végrehajtott visszavételei közül csak két etap kiragadására vállalkozhattunk. Ezt a témaválasztást a csaknem teljes szakirodalmi kimunkálatlanság és e hullámok Béla politikáján belül elfoglalt kardinális helyzete indokolja. Szerfelett érdekes feladat a birtokrestaurációs oklevelek arengainak vizsgálata, mert az ott lefektetett általános elvek primér módon tolmácsolják

IV. Bélának és körének elszánását e politika véghezvitelére, betekintést engednek nyújtani e politika ama korabeli elvi megindolásába.

Arengák

IV. Béla mindkét hullám okleveleiben azt tüzi ki célul, hogy az országot abba az állapotba juttassa vissza, amelyben a jó emlékü - azaz III. - Béla király idejében volt.¹ A visszavétel okát az arengák abban jelölik meg, hogy a közvetlen elődök /Imre és II. András/ alatt tett felesleges és haszontalan adományok révén a királyi korona joga csaknem teljességgel semmivé vált.² Béla nem törekszik az összes adomány visszavételére, egyrészt a III. Béla "által adott és engedélyezett birtokokat és a stabilitást" szentnek tekinti, másrészt a megadományozott fél érdemeit teszi a visszavétel, azaz a birtokbirás mércéjévé.³

Különbség mutatkozik a két szakasz között a visszavétel kiterjedtségében. Az első hullámban csak a világiaknak tett örökadományokhoz kíván nyulni, az egyház birtokainak épségét garantálja.⁴ Az, hogy Kálmán szlavén herceg egyik 1237-es oklevele mindenkire vonatkozó visszavonásról ad hirt,⁵ teljes összhangban van Béla akkori politikájával, hiszen a második hullámban törekvésének sikere érdekében a visszavételt - az országos közvélemény nyomására - kiterjeszti az egyháznak tett adományokra is, bár a folyamat sikeres lezáródása után elégtételt ígér a klérusnak.⁶ Egyik 1250-ből származó oklevelében mindkét hullámot érintve értékeli a rekonstrukciót. Amíg ifjabb királyként tevékenykedett, addig tekintettel kellett lennie II. Andrássra és környezetére. Atyja halála után viszont erősebb kézzel /"validiere manu"/⁷ foghatott az örökadományok visszavételéhez.

A visszavétel idejére és területi kiterjedtségére vonatkozó fejezeteket helyhiány miatt nem tudjuk teljességükben

közölni, csupán a dolgozat megértése érdekében fontosnak tartott adatok, következtetések közlésére szoritkozunk.

Az első hullám 1228-1231-ig, a második 1236-1239-ig tartott. A második hullám első számú kiváltó okaként az hozható fel, hogy egyrészt az 1231-ben zárult első hullám - nem utolsó sorban ellenzéki-politikai akció volta miatt is - korlátozott maradt, másrészt egyébként is gyér eredményeit jórészt még II. András felszámolta.

A visszavétel területére vonatkozóan a leglényegesebb ponton nem látunk különbséget: mindkét hullámban országos szintű, az egész országot átfogó rendezésről beszélhetünk.

Milyen birtokokat vesz vissza?

1228-31 között kizárólag a felesleges és haszontalan örökadományokról van szó az arengákban.⁸ Az örökadományok kategóriájába tartozó örökbirtokokról, a várak földjeiről,⁹ és a földek privilégiumairól tudósítanak egyes oklevelek. Ezzel szemben már 1236-tól kezdve a földbirák megvizsgálják az egyház, a serviennek, a castrensisek, az udvarnokok, a királyné népei és más különböző helyzetű elemek földjeit.¹⁰ Természetesen továbbra is az örökadományok visszavétele dominál.¹¹ Az udvarnokok és más királyi népek földjei nyomtévókosabban szerepelnek a második hullámban.¹² Megvizsgálják a jogtalanul magántulajdonba került adomány nélküli királyi birtokokat is.¹³

Az arengák felsorolásai rendkívül sokoldalú visszavételi célkitűzésekről tanuskodnak, azt a benyomást keltik, hogy generális birtokjogvizsgálatról van szó az első hullámhoz képest.

A visszavétel mértéke

Az első hullámban érintett főrangúak birtokait figyelembevéve a visszavételt nagymértvűnek kell tekintenünk. Miklós comes birtokairól rendelkezésünkre álló adatok módot adnak statisztikai összegzésre, e szerint Csanád, Arad, Temes, Zaránd és Fehér megyékben 16 birtokát vette vissza.

Ezzel szemben csak 11 birtokát erősítette meg Csanád, Krassó, Zaránd Fehér és Sopron megyékben.

A második hullámról közvetlen, statisztikai összegzésre módot nyújtó adatok nem állnak rendelkezésre, viszont két vonatkozásban is kiterjedtnek mondható: egyrészt szélességében különböző társadalmi és jogállású elemeket érintett, másrészt mélységében is nagymérvű lehetett, mert egyaránt szegénységet idézett elő az egyháznál és a kisebb magánbirtokosoknál.¹⁴

Pauler Gyula általános elégedetlenségről ír és Rogeriusra támaszkodva eltulozza a visszavétel nagyságát: "Mert akik dusak és hatalmasak valának és töméntelen sokaságot hordának magukkal, egymagukat alig birták fentartani."¹⁵ Bár Béla birtokvisszavételei olykor nem nélkülözik az erős kéz politikáját, mégsem lehet szó arról, hogy birtokosok földönfutókká váltak volna. Béla Dechyn esérében felülvizsgálja saját döntését, és megélhetést biztosító mértékben visszaad az elvett földből. Az egyház esetében ugyanígy jár el. Mindenkinek hagyott meg valamelyest birtokot, személyi vonatkozásban szó sincs totális elvételről. Pauler Gyula beállítása az osztályviszonyok félreismeréséről tanuskodik, hiszen semmi esetre sem lehet - még a birtokvisszavételi politika következtében sem - IV. Bélából XIII. századi Aba Sámuelre várni. Maga Béla legkevésbé sem törekedett a főurak és serviensek gazdasági tönkretételére, legfeljebb arról lehet szó, hogy mélyíteni igyekezett a királyi hatalmat azoktól elválasztó gazdasági szakadékot. Persze, érthető módon a király eme törekvése nem nyerte el a birtokosok tetszését, s erről mint a magyarok általános elégedetlenségéről beszél Rogerius, azaz a középkori történetírók szokásos módján a nemesi sérelmeket országos sérelmekké növeli.

Kiknek az adományát vette vissza?

Mindkét hullámban IV. Béla sorra megerősítette III. Béla régi adományait, "mert a régiségnek akarván eleget tenni és nem akarván semmiben sem kisebbiteni az őszük által adott és engedélyezett birtokokat és a stabilitást, hogy elődeink valódi utánczóiként tűnjünk fel..."¹⁶ 1237-ben is a "szerencsés emlékezetű Béla király" alatti állapotba rendelte el visszajuttatni a királyságot.¹⁷ Ezt a politikai elvet mindkét hullámban betartotta. A visszavett örökadományok kizárólag a közvetlen elődöknek nevezett Imrétől¹⁸ és II. Andrástól¹⁹ származtak. IV. Béla tisztán láthatta, hogy a királyi hatalom tulsulya, ill. a királyi hatalom erőegyensúlyt teremtő pozíciója III. Béla alatt és után csökkent olyannyira, hogy Imre és András alatt hatalmas királyi birtoktestek jutottak idegen kézre. Ha összevetjük Imre és II. András adományait, azt állapíthatjuk meg, hogy András - nem utolsó sorban uralma hosszúságából adódóan is - többszörösét adományozta el az Imre alattiaknak. Különösen az 1210-es évek végén²⁰ és az 1220-as években, az Aranybullát követően váltak óriási arányuakká a birtokadományozások. IV. Béla politikájának egyik ellentmondása az, hogy miközben folyik a visszavétel, maga is adományoz hiveinek.²¹

A visszavétel mechanizmusa

Az első hullámról összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy kezdetben nincs kiforrott mechanizmus, az állandósuló formák csak fokozatosan alakulnak ki. Egymás mellett szerepelnek különböző módozatok /az ifjabb király jelenléte, "helyszinre szállás", földbirák kiküldése/, amelyek közül egyik sem vált kizárólagosan uralkodóvá.

1236-39 között egyetlen forma, a földbirák testületének megyéenkénti kiküldése dominál. A testületek lét-

számát átlagosan 6 főben állapíthatjuk meg, tagjai közt szerepelt az adott megye comese/ vitás kérdésben a szomszédos megye comese is/, az egyház főpapja /érsek, püspök, esperes/ és még 2-4 személy.

A várelemek és más királyi népek szerepe a
birtokvisszavételekben

Mind az első mind a második hullámban jelentős szerepet kaptak a várelemek és más királyi népek, akik a birtokhovatartozás eldöntésébe igyekeztek beleszólni. Jelentősen segítették a rekonstrukciót - amennyiben az egyes földek királyi eredetére, várföld stb. jellegére hívták fel Béla figyelmét, ill. a földbirák figyelmét. A király és a köztük kialakult viszonyra próbálunk még választ adni a továbbiakban.

Adatok bizonyítják azt, hogy mielőtt tudatos királyi visszavételi politika kezdődött volna, a várelemek ösztönösen törekedtek a várföldek megmentésére. Mint már utaltunk rá, eme elemek tetteikben megnyilvánuló elégedetlensége is ösztönözhetette az ifjabb királyi, majd királyi birtokrekonstrukciós folyamat megindítását. A várföldek megmentésének egyik módja a birtok kisajátításának kísérlete volt. II. András 1217-ben Tamásnak adta a nógrádi vár Lengend földjét, ennek felét Vilmos várjobbágy magának nyilvánította. Miként II. András, úgy a rex isniior is elutasította Vilmos jogigényét.²² A soproni és borsodi várjobbágyok Bélától függetlenül igen cselekvően vettek részt az akcióban.²³ Alkalmnak tekintették az örökadományok visszavételét arra, hogy a várbirtokot erősítsék, vagy a saját birtokukat gyarapítsák. Az említett esetekben nem volt jogalapjuk a birtokszerzésre. IV. Béla el is határolta magát tőlük amikor ellenük döntött. Más esetekben volt jogalapjuk a fellépésre, ilyenkor IV. Bélánál következetesebben harcoltak

a visszavételért, miként a soproni várjobbágyok, amikor Oslu comestól visszakövetelték a Noweg nevű volt várföldet, amit Oslu II. Andrásitól kapott.²⁴ Ezek a birtokok egykor a várföld részét képezték. A király tulajdonjoga közvetlenül nem volt tudatukban, tulajdonosnak a várat, ezt a személytelen tulajdonost tekintették.²⁵ A következetes visszavételért folytatott harcuk eleve igazolja azt, hogy nem beszélhetünk az első hullámban teljes visszavételről. Aktiv bekapcsolódásuk ekkor még önálló akciónak tekinthető annál is inkább, mert, a király velük szemben hozott döntést.

Ami a várelemeket illeti, 1228-31 között csak várjobbágyokról találunk adatokat, a várnépekről nem. Ellenben más királyi népek közül az udvarnokok mozgolódásáról olvashatunk. Az udvardi udvarnokok ütköztek össze a garamszentbenedeki egyházzal. Ezek régóta az egyház tulajdonába tartoztak. 1228-ban megtagadták a szolgálatot. /Lehetséges, hogy már a visszavétel hírére?/ II. András a szolgákat Garamszentbenedeknek ítélte. 1229-ben ezt az oklevelet IV. Bélával is megerősítette a mondott egyház, bizonyára attól félve, hogy miután a birtokvisszavétel odaért /és nemcsak a hire, mint 1228-ban!/, ismét megmozdulhatnak az udvarnokok és a szolgálat megtagadásával a királyhoz való tartozásukat deklarálják.²⁶ Béla ellenük is fellépett amikor szentesítette az egyházhoz való tartozásukat.

A II. hullámba a várelemek jóval nagyobb arányban kapcsolódtak be, mint az elsőbe. Megszaporodtak a Váradi Regestrumhoz hasonló statuspererek. Várjobbágyok, castrensisek és más királyi népek perlekedtek az egyházzal és a világiakkal.

A Monor falubeli várjobbágyok Monch dékánál és szerzetes testvéreivel perlekedtek Monor birtokáért, amely határos volt földjükkel. Az öröklés itt is kizárta a várhoz tartozást, egyben a várjobbágyok igényének jogosságát.²⁷ A Crusen falubeli, a barsi várhoz tartozók a garamszentbenedeki apáttal ütköztek össze a Kovácsi /Cuacha/ nevű föld miatt. Tulajdonjogukat éppen az öröklött föld címén próbálták iga-

zolni. Oklevél híján alulmaradtak.²⁸ Megállapítható, hogy a várelemek és más királyi népek birtokainak közelében fekvő, azokkal határos, eredetileg hozzájuk tartozó földek ezek zaklatásainak voltak kitéve, s ezért iparkodtak tulajdonosaik, még ha ténylegesen jogos tulajdonuk volt, "bízatos határokkal" elkülöníteni tőlük.²⁹ Az ilyen esetek közvetett módon igazolják a várnépek, az udvarnokok és a király "összes népe" aktiv kezdeményezéseit, amit maga a király fékezni kényszerült.

A II. hullámban sem találunk összhangot a király és népei között. A barsi vár jobbágysai még 1226-ban elfoglalták Goznucha vámjának harmadrészét, mondván, hogy abban a vámban a garamszentbenedeki monostort semmi jog nem illeti meg. Királyi közbelépésre később visszaadták.³⁰ Ezek a várjobbágysok már nemcsak a birtokok, hanem más királyi jövedelemforrások visszaállítására /megszerzésére!/ is törekedtek, nem függetlenül az első hullámtól. Amikor 1238-ra erősen lecsökkent a birtokvisszavétel ereje, még mindig ki akarták használni a lehetőséget egyházi birtokok elvételére. A földbírák Nógrád megyében az ő követésükre pártosan elvették az egyház Tusnapja nevű földjét s cserébe adták Ruhman felét, amely rosszabb minőségű volt. Erről a király oklevelet állított ki. A kényszerű csere annyira sérelmes volt az egyház számára, hogy a nádornál kieszközték az eredeti állapot visszaállítását.³¹

1236-39 között is két tendencia mutatkozott a várjobbágysok akcióiban, egyrészt a várat erősítették, másrészt saját tulajdonuk gyarapítására használták ki az alkalmat. A szatmári, Mátyás és Miklós nevű várjobbágysok a szerzett földet eladhatták, vagy hitbérbe adhatták. Ez jelzi azt, hogy a várföld egy része már várjobbágysai magántulajdonba ment át, vagy legalább is a magántulajdonnáválás irányába haladt.³² Ez a nemesi magántulajdonnáválásnak az a stádiuma, amikor már maguk a megtollasodott várjobbágysok sem értettek egyet a visszavétel olyan formájával, hogy a már egyszer elkülönített várjobbágysai földek ismét differenciálatlan

/várnépekkel közös/ várföldek legyenek.³³ Itt szükségszerűen összeütköztek IV. Bélával, aki a várak restaurálásakor nem engedhette meg a királyi várbirtok kárára menő birtokvesztést. Azt a jogi előnyüket használták ki, amellyel a castransisektől különböztek; nevezetesen a király nem adományozhatta el őket. Igyekeztek a serviensek jogállását elnyerni és nemesként fellépni /"tam iobagionibus castris, quám aliis mobilibus"./³⁴

Közvetlenül az akció beindulásakor a Somogy megyei Borchod falu várnépei várföldnek nyilvánították, Georgius comes örökség jogán birtokolt földjénekegy részét.³⁵ A várnépek mozgalmi végig kísérhették az egész visszavételt, mert még 1239-ben is olvashatunk arról, hogy a szolgagyőri, a bányai és a komáromi várnépek visszakapták a várföld egy részét, amit adományból az esztergomi érsek birtokolt.³⁶ A mosoni castrensisek hasonló akciója a hantai egyházzal szemben nem vezetett tartós eredményre, mert IV. Béla ismét visszaadta a birtokot a mondott egyháznak.³⁷

Az udvarnokok mint a visszavétel aktív kezdeményezői szerepeltek a várelemekkel egy sorban.³⁸ A földbirák kénytelenek voltak udvarnok földek visszavételével is foglalkozni. A huinári udvarnokok Miklóssal, Ugrin esztergomi érsek testvérével perpekedtek. Nyilván szegénységük miatt jogtalanul kívánták az általuk eladott földjeiket visszaszerezni. A birák pártosan nekik adtak igazat, de Miklós sikerrel fellebbezett a székesfehérvári káptalanhoz.³⁹ A poluznuci udvarnokok átmenetileg kapták csak vissza a hantai egyháztól poluznuci birtokukat. Béla 1238-39-re erősen visszatáncolt a birtokvisszavételi politika következetességét illetően - ezt több esetben láttuk - s a földeket visszaadta az egyháznak.⁴⁰

, Más királyi népek is felhasználták a visszavételt birtokszerzésre. A Chus falubeli királyi lovászok birói ítélet nélkül foglalták el Ladomer comes földjét. A perben alulmaradtak.⁴¹ Róbert esztergomi érsek 1236-ban az esztergomi egyháztól a lovászok által elragadott földet állított vissza.⁴²

Összefoglalóan annyit mondhatunk a második hullámról, hogy a várelemek bekapcsolódása a visszavételi politikába sokkal szélesebbkörű volt. Mozgalmak továbbra is különálló, de egyes jogos esetekben egyetértés mutatkozott IV. Béla hasonló törekvésével. A köztük levő viszonyt az határozta meg, hogy volt-e joguk a követelt birtokra, s hogy kizárólag a királyi birtokot erősítették-e. Ellenkező esetekben alulmaradtak az egyházzal, a világiakkal és a királlyal szemben. Ilyen esetek a Váradi Regestrumhoz hasonló státuszpercek voltak, amelyek az ország nyugati részén éppugy előfordultak, mint Erdélyben, továbbá azok a törekvések, amelyekkel saját birtokaikat próbálták gyarapítani. A várföldek magántulajdonná válása megkezdődött, s a várjobbágyok kísérletet tettek a serviensi jogállás elnyerésére. A restaurált királyi hatalom még erősnek bizonyult ezekkel a törekvésekkel szemben. A várelemek mindkét hullámban a birtokvisszavétel mintegy nem hivatalos, de rendkívül hevesenténykedő motorját képezték.

A visszavétel következményei

A következőkben azt kell megvizsgálunk, hogy IV. Béla birtokpolitikája mennyiben érte el célját, mennyire volt eredményes. Már 1232-ben II. András a többször emlegetett Csák nembeli Miklós 1230-ban elvett birtokainak nagy részét visszaadta.⁴³ Sebes és Sándor comerektől 1231-ben elvett birtokokat II. András még ugyanabban az évben visszaadta.⁴⁴ Eredetükeg tekintve valamennyi várföld volt. IV. Béla a visszavétel során sok birtokot erősített meg. Ezek III. Bélától, Imrétől, II. Andrástól és magától IV. Bélától származtak. A megerősítés a megadómanyzottak érdemeinek figyelembe vételével történt. Ilyen érdemeknek számítottak a következő hűszolgálatok: a szentföldi hadjáratban való részvétel,⁴⁵ az egyházi kedvesség jósága által a Szentföldre induló királynak adott Gizella királynő aranykoronája,⁴⁶ Kálmán thüringiai küldetésében való részvétel⁴⁷, Gertrud lelki üdvösségéért az egyháznak adott birtokok,⁴⁸ a határvédelme.⁴⁹ Az egyház részére eleve megerősítette az adományokat. A világiak esetében

az elődöknek tett szolgálatok felülbírlása alapján döntött. Különösen a II. Andrásnak tett szolgálatok dominálnak, világos, hogy Bélának 1228-31 között számon kellett tartania II. András és környezete erejét, amely pusztá meglétével és politikai súlyával erősen korlátozta a visszavételt.

Az első hullámban a visszavétel során Béla régi és friss adományokat erősített meg nagy számban. Ez az egyik korlátozó tényező, jollehet Béla a meghirdetett elvéhez, az érdemszerinti birtokbiráshoz, ragaszkodik ezzel. A másik, a döntőbb tényező a visszavételkor sem szünetelő adományozás. Béla saját hiveinek adott privilégiumokat Erdélyben.⁵⁰ II. András pedig 1251-ben elkezdte fia politikájának felülbírlását és sorra adományozta újra a nehezen visszaserzett királyi javakat. IV. Béla ifjabb király a körülmények nagymérvű figyelembevételével hajtottavégre a restaurálást, mindenféle más kezdeményezéstől ekkor még elhatárolta magát, diplomatikusan örködött az egyházhoz és atyjához fűződő viszony épségén. Ilyen értelemben politikáját 1231-ben - II. András újraadományozásai előtt - eredményesnek tekinthette, amennyiben a magyarok szabadságának, a királyi hatalom tekintélyének felvirradásáról beszélt. Béla sikerei mégis átmenetiek, mert - mint említettük - II. András már 1231-ben nagy mértékben lerombolta eredményeit. Politikájának hatékonysága alatta maradt a tervezettnél. Ez tette szükségessé hatalomra jutása után a következetesebb visszavételt.

A második hullámban a visszavétel sokkal erőteljesebb volt arányában és mélységében. Annak ellenére, hogy továbbra is folyt az adományozás⁵¹ és történt bizonyos birtokok megerősítése, de ezek jóval ritkábban fordultak elő, mint az első hullámban.⁵² A kezdeti lendület azonban fokozatosan csökkent. Alighogy a visszaállítás befejeződését 1238-ban közölte,⁵³ sorra megkezdte az egyházi birtokok visszaadását, csupán töredékeket tartotta meg a várak kezén.⁵⁴ Ez következménye az egyháznak tett ígéretének, ti. a visszavétel befejeződése után gondoskodnia kellett a kárpótlásukról. Isten tisztelete és a

szent szék intése miatt visszaadta az ausztriai cisztercita rendnek, a szentmáriahegyi cisztercitáknak,⁵⁵ a jeruzsálemi ispotályosoknak⁵⁶ az elvett birtokaik nagy részét.

Az első visszalépést újabb követte, amikor a világiaktól való visszavételeket hatálytalanítani kezdte,⁵⁷ majd felülbirálta a földbirák döntéseit, amelyekben azok a várelemek javára pártosan döntöttek.⁵⁸

Összefoglalóan annyit mondhatunk, hogy a visszavett földek egy részét tartotta csak meg, a másik részét ismét eladományozta⁵⁹ vagy az egészet visszaadta.⁶⁰ Ez nagy visszatáncolás volt az eredeti célkitűzésekhez képest, sőt akad példa még teljesen érintetlen várföldek adományozására⁶¹ is. Meglehetősen hullámzó volt a királyi birtokpolitika, ugyanis több esetben a XIII. század eleji eladományozást 1236-39 között visszavétel, majd újra eladományozás követte.⁶²

Béla politikája 1239-től megváltozott, mert a várföldek restaurálása befejeződött, a Béla rátérhetett a várak és népeik kötelezettségeinek megállapítására. Eddig a fő hangsúly a várirtokok visszaszerzésén volt, ettől kezdve a várszervezet zilált viszonyainak rendezéséhez fogott.⁶³ Közben 1240-től meggyorsult a birtokok visszajutása magánkézbe.⁶⁴ Közvetlenül a tatárjárás előtt még javában tartott a warszervezet kötelezettségeinek rendezése, még 1241 februárjában is találunk erre példát.⁶⁵

Megállapítható, hogy IV. Béla fokozatosan visszalépett a következetes birtokpolitikától, mind az egyháznak, mind a világiaknak fokozatosan visszajuttatta birtokaikat. Politikája a visszavételek lezáródása után megváltozott. A várak restaurálásához kezdett, miközben a földek lassan ismét magánkézbe kerültek. A tatárjárás megszakította a várak restaurálásának folyamatát,⁶⁶ és meggyorsította a földek magánkézbe jutását.⁶⁷ A várirtok rekonstrukció sikertelensége, legalábbis gyér eredményei, a hullámzó és sokszor következetlennek bizonyuló királyi vonalvezetés szoros kapcsolatban van a királyi szövetségi politika e korbéli alakulásával, melynek elemzésére e dolgozat már nem térhet ki.

Jegyzetek

1. Krj. 592-es, 626-os számú jegyzete. /Itt és a következőkben a királyi okleveleket a kritikai jegyzékre való hivatkozással idézzük: Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Bp. 1923-1930. Továbbiakban: Krj. 592, 626.stb./
2. Krj. 461, 597, 637, 690, 678.
3. Krj. 597, 688
4. Krj. 584.
5. W.VII.38. /Wenzel Gusztáv: Árpádkori Uj Okmánytár /továbbiakban: W./ VII. Pest, 1869./
6. Krj. 637.
7. Krj. 926.
8. Krj. 583, 584, 585, 461, 589, 591, 592, 593, 471, 595, 596,
9. Krj. 594, 607 + /+az oklevél hamis/
10. Krj.,. W.VII.22, 23, 24.
11. Krjk. 615 +, 616 +, 626, 627, 623, 620, 667, 688, 804, 926. és W. VII. 38.
12. W.VII. 46; Krj. 731.
13. HO.lt. 6/Nagy Imre - Deák Farkas - Nagy Gyula: Hazai Oklevéltár 1234-1536 /továbbiakban: HOKlt./ Bp. 1879. 6./
14. Krj. 667, 688.
15. Pauler: i.m. II.k. 173.
16. Krj. 592.
17. Krj. 626.
18. Krj. 471, 626, 637.
19. Krj. 583, 584, 585, 461, 589, 591, 593, 471, 596, 607 +, 616 +, 627, 623, 637, 667, 731, 804, 880, 926.
20. Ifj.Horváth János: P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények 1966.
21. Krj. 583, 595.
22. Krj. 589.
23. Krj. 444; HO. VII. 18. /Ipolyi Arnold-Nagy Imre-Véghely Dezső: Hazai Okmánytár /továbbiakban: HO./ VII.Bp. 1880.18./

24. Krj. 445.
25. Molnár József: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. Hadtörténeti Közlemények, 1959/2. 228.
26. Krj. 589.
27. W.VII.25.
28. W.VII.26.
29. Fejér DD IV.1. 64. /Georgivs Fejér: Codex diplomaticvs Hungarie ecclesiasticvs ac civilis /Továbbiakban: Fejér C D/; HOKlt. 4./
30. Krj.628.
31. Krj. 636.
32. W.XI. 309.
33. Molnár József: i.m. 250-51.
34. W. VII. 25.
35. W. VII. 22.
36. Krj. 662.
37. Krj. 667.
38. Fejér DD IV.1.64.
39. W. VII.46
40. Krj. 667.
41. Fejér CD IV.1. 66.
42. Fejér CD IV.1. 67.
43. Ld. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza A - Cs. Bp., 1963. 848, 867, 873, 186.
44. Krj. 589.
45. Krj. 583, Vö. 382, 592.
46. Krj. 584 Vö. 383.
47. Krj. 593.
48. Krj. 495.
49. Krj. 597. Béla az Imre által adományozott malomhelyeket erősíti meg a határ védelmének feltételével.
50. Krj. 595.
51. Fejér CD IV.1. 64.
52. Krj. 623.
53. Krj. 637 "Végül pedig midőn országunk a megelőző és követő isteni kegy révén a szükséges állapotba már mintegy visszakerült, az egyháznak és kegyes helyeknek a javairól.... jóindulatuan gondoskodni fogunk."

54. Krj. 637.
55. Krj. 615 +
56. Krj. 637.
57. W. VII. 46.
58. Krj. 636.
59. Krj. 662.
60. Krj. 667.
61. Krj. 637. IV. Béla 1238-ban Weg és Hatvan birtokokat a temesi vármegyéből kiemelve, kivételt képezvén a vár officiálisai, akiket a vár számára visszatartott, a jeruzsálemi impotályosoknak adta.
62. U.o.
63. Krj. 678.
64. Krj. 690, 688.
65. Krj. 704.
66. Krj. 804. Az 1245-ben kiadott oklevélben előforduló "habitoribus eius castrensibus de medio sublatis quasi vacua remanserát" arra vonatkozik, hogy Billót II. András idő zakában várnépek lakták, tehát várföld volt, a II. András-féle eladományozás kivette a népeket a vár kötelekéből, a II. hullámban a várnépek visszaállítják az eredeti statusokat, azonban a tatárjárás következtében a föld megüresedett.
67. Krj. 731, 804, 880, 926.

EGY AVAR TEGEZ REKONSTRUKCIOJA¹

Diákköri dolgozat

Készítette:

Ifj.Kurti Béla

JATE Bölcsészettudományi
Kara

A Szeged középpontjától északnyugati irányban 8 kilométerre levő Fehértó délkeleti partján 1930. őszétől kezdődően tárta fel Móra Ferenc a Fehértó-B. jelzésű avar temetőt.² Az október 23-án feltárt 12. számú sír leírása és anyaga a következő:³

A sír hossza 200, szélessége 110, mélysége 190 cm. A fejénél és medencéjénél bolygatott csontváz nemét nem sikerült meghatározni,⁴ mellékleteiből ítélve férfi lehetett.

A mellékletek:

1. A váz jobb oldalán 93 cm. hosszú kard feküdt. Hegyétől felfelé a 47. és 65. cm-nél ezüstveret diszitette, amely azonban a felvételnél péppé vált. /Elveszett./
2. A bal combcsonton tör volt. /Elveszett/.
3. A bal vállon és a bal lábszáron hegyvel kifelé ijkar végét borító keskeny, párhuzamos végű, görbe csontlemezek voltak. Betétjeikkel együtt 7 drb. Hossz: 28,6 cm /1 darab elveszett/ I. Tábla 1-3.sz.
4. A medence mellett ijmarkolat borító csontlemezek feküdtek. 3 db. H: 17,5; 18,5; 22 cm. - I.t.4.
5. Tegez testét diszitó sima felületű, hajlitott, keskeny csontlemezek. Hátoldaluk irdalt. 13 db + sok töredék. H szuságuk változó /töredékesek/. Szélesség: 2,6 m - I.t.5.
6. Tegez nyakát diszitó széles, pontozott hátterű, szalagfonatos diszú csontpánt. Hátoldala irdalt. Erősen sérült, töredezett. H: 9,8 m. Sz: 3,8 cm. - I.t.6.
7. Tegez szájrészét hosszában diszitó, enyhén hajlitott, szalagfonatos keskeny csontléc. Hátoldala irdalt. Töredékes. H: kb. 12 cm - I.t.7.
8. Három lyukkal átütött diszített csontlapocska. H: 3,3 cm. Sz: 1,7 cm - I.t.9.

9. Szalagfonatos és pontkörös diszű, keskeny, két végükön átllyukasztott, egyenes csontlemezek, töredékes állapotban. 4 db. H: 11 és 17 cm. közt változik. - I.t.8;10,13.
10. Széles, indadiszes lemez töredéke. H: 10,5 cm. Sz: 3,0 cm. - I.t.12.
11. Öt darab háromélű nyilhegy, részben egymáshoz rozsdásodva. A száraik töredékesek. H: átlag 10,5 cm - I.t.11.

A sirban sikerült pontosan megfigyelni én in situ lefényképezni egy csontdiszes tegezt. Testét a sima, hajlitott csontok /I.t.5./ borították, nyakán a széles, szalagfonatos lemez feküdt /I.t.6./, szájnnyilása mellett pedig a nyilhegyekkel párhuzamosan a vékonyabb, enyhén ivelt lemez /I.t.7./⁵

A leletegyüttes jelentőségét ez az in situ megfigyelt tegez adja meg. A bócsai aranyveretes tegez rekonstrukciója⁶ ugyanis nem ásatási megfigyelések alapján jött létre; a Mór-Akasztódomb 21. sir tegezeének rekonstrukciója⁷ pedig csupán a tegez szájának szerkezetéhez nyújtott - egyébként igen értékes - adalékokat. Az avar tegez testének rekonstrukcióját a Fehértó-B. temető 12. sirjának anyaga alapján lehet megkísérelni.

A tegezhez tartozó csontlemezek részletes vizsgálata a következő megállapításokhoz vezetett: a sima csontok hajlottságának és hossz tengelyük mentén történt csavartságának figyelembevételével megállapítható, hogy a két sorban elhelyezkedő csontlemezek a tegez oldalával körülbelül 50 fokos szöveget zárhattak be, s a tegez keresztmetszete az ellipszishez közeledett. Az irdalt hátu diszitett csontlemezek ragasztással való felerősítése arra utal, hogy nem a tegez lehajtható fedelén voltak elhelyezve, mivel arról az erős igénybevétel hatására lepattanhattak volna. A kis, három helyen átllyukasztott csontlapocskák átfurásai másodlagos felhasználásra utalnak, a tegez fedelének zárjaként szolgálhattak.

Tegezre való sima csontlemezek avar sírokból nem ismeretesek⁸, diszitett lemezek azonban annál gyakrabban fordulnak elő. L. Kovrig Ilona szerint⁹ három fő típusukat külön-

bőztethetjük meg:

1. Széles, indadiszes, enyhén hajlott, gyakran irdalt hátu, néha lyukkal ellátott lemezek,
2. keskeny, enyhén ivelt, egyik végükön levágott, másikon lekerekített /elkeskenyedő/, indadiszes vagy szalagfonatos, hátoldalukon irdalt lemezek,
3. szélesség tekintetében az előző kettő között álló, mindkét végükön levágott, szalagfonatos és pontkörös mintával diszitett egyenes, vagy erősen hajlitott lemezek.

Az első két típus funkciója ill. helye a Mór-Akasztódomb 21. és a Fehértó-B. temető 12. sír tegeze alapján eldönthető: a széles lemez a tegez nyakát; a keskeny, enyhén ivelt lemez a tegez szájrészét erősítette és diszitette. /A harmadik típus funkcióját mindezideig nem sikerült megnyugató módon tisztázni./

A Fehértó-B. temető 12. sírja tegezéhez alakban és szerkezetileg hasonló tegezek¹⁰ két vége felé szélesedő, hengeres, kissé nyomott hengeres vagy ellipszis alaku, hosszában felnyitható, lehajtható fedelű tegezre utalnak.

Anyagáról, melyre a csontlemezeket ragasztották, nem maradt fenn semmi feljegyzés, megfigyelés, ami annak tudható be, hogy semmi sem maradt meg belőle. Ez a tény szerves anyagra utal, bőrre vagy fára /fakéregre/, esetleg vászonfélére. A különböző népek gyakorlatában valamennyire akad példa.

A szkiták tegezének valószínűleg fa kerete és feneke volt, melyet bőrrel vonhattak be, s esetenként fémllemezrel diszitették.¹¹ Az Altaj-hegységből VI-VIII. századi leletanyagból került elő egy nyirfakéregből készült, középen hosszában nyitható tegez.¹²

A néprajzi szakirodalom ebből a szempontból sokkal gazdagabb anyagot nyújt.¹³ Az osztjások a tegezt rénszarvas lábszárának a bőréből, rénirhából, nyirfakéregből vagy vá-

szonból készítették, a mordvinok fűzfarostból fonták vagy nyirfakéreg lemezből állították elő. A jurákszamojédok vászonból vagy bőrből készült zsákocskában hordták nyilvesszőiket. Hasonló volt a csuks tegez is, melyet más színű, rávarrott bőrcsikokkal díszítettek. Bőrből készítették tegezeiket az azerbajdzsáni tatárok, juharfából az Aino-béli /Japán/, bambuszból a senoi /Maláj félsziget/ férfiak. A Nyugat-birmai Csin törzs tagjai hánctól fonták, a Rio Yapura menti indiánok féből faragták tegezeiket.

A tegez fakéregből való készítésére korai irodalmi adat is áll rendelkezésünkre: az 1240-1264. között keletkezett és XIV. századi másolatban fennmaradt "Mongolok Titkos Története", című mű X. könyve a tegzesek és a testőrök díszítésével kezdődik¹⁴;

"Nekivadult ellenség közt
Nemezcsikos jurtám körül
Szüntelenül őrt álltok,
Szemetek se rebben.
Nyiltszívű éji őreim!
Nyirfa-puzdra ha zörren,
Tétovázás nélkül
Ti talpon teremtek.
Fürge, kedves éji őreim!
Fűzfa-puzdra ha zörren,
Füleltek már s talpon álltok" - mondja Dzsingisz kán.

Hogy a Kárpát-medencén belül, s különösen Szeged környékén milyen anyagot használtak fel az avarok tegezeik készítéséhez, azt csak akkor dönthetjük el, ha konkrét lelet kerül majd a kezünkbe. A Fehértó-B. temető 69. sírjában egy széles, szalagfonatos csontlemez hátoldalán textilmaradvány található, de finomsága miatt nem valószínű, hogy vászontegez maradványa lenne.¹⁵ Ugyanakkor rendelkezünk egy közvetett adattal a nyirfa- és fűzfa-kéreg alkalmazására Szeged-környékén: a Szeged-Csengele lelőhely 1. számú sírjában talált kard hüvelyének faanyaga fűzfalemez, ezüstborításai pedig a testfelőli oldalon rásmintás nyirfakéreggel voltak befedve.¹⁶

Természetesen az avaroknak bőr és nagy mennyiségben állt rendelkezésükre: az általuk tenyésztett házi- és a környéken élő vadállatok révén. A tegez anyagának kérdésében tehát a bőr és fakéreg felhasználásának lehetőségét egyaránt fenn kell tartanunk.

Nem jutunk megbízható eredményhez a tegez felfüggesztési módjának vizsgálatakor sem. Ásatási megfigyelések alapján a kérdés nem dönthető el, mivel a leletek elhelyezkedésében nincs következetesség.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy a tegezt háton, vagy övön hordták¹⁸. Az előbbi mód eredetét az erdőjáró gyalogos vadászatban /az északi népeknél a sielésben/ kereshetjük, ahol az övről lógó, s a lábnak állandóan nekiütődő tegez meglehetősen utban lett volna. /Előfordul azonban lovasok hátán is./ Erre a viseleti módra sok példa adódik a perzsa reliefek, érmék, gemmák, pecsétlőhengerek ábrázolásain¹⁹, s még több a néprajzi szakirodalomban²⁰, hiszen az erdőt járó vadászok máig is hátukon hordják tegezeiket. A modern sportijászatban is ismeretesek olyan tegeztípusok, melyeket háton hordanak.²¹ A tegez övön való viseletének oka a lovaséletben keresendő. Övre került a tegez, hogy a lóhátról történő ijazásnál szabadon mozoghasson a derék és a tőle feljebb levő testrészek.²² Erre a viseleti módra elsősorban a Szovjetunióban előkerült szasszanida ezüsttálok vadászjeleneteit említhetjük analógiaként, de sorolhatnánk a reliefek, falfestmények, sziklarajzok, könyv-illusztrációk és a néprajzi szakirodalom adatait is.²³ A modern sportijászat is ismeri az övről lelógó tegeztípust.²⁴

Az analógiákat áttekintve a Fehértó-B. temető 12. sírja tegezeit a következőképpen rekonstruálhatjuk /II. tábla 2./: a bőrből vagy fakéregből készült tegez szélelével mintegy 50 fokos szöveget bezárva hajlitott csontlemezeket ragasztottak. Ezek elsősorban a tegez merevítésére szolgálhattak, egyben a hosszában szétnyitható test két szárnyát is jelenthették. Felettük, a tegez egész szélességét átfogva feküdt a széles, szalagfonatos lemez, míg a tegez száját oldalról a keskeny lemez merevítette. A kis, másod-

lagos felhasználásu lapocskával a tegez lehajtható fedelét rögzíthették. Az eredeti fénykép alapján a tegez hossza 70-75 cm. ellipszis alaku keresztmetszetének hossz tengelye 18-20 cm, kistengelye 8-10 cm lehetett. Felfüggesztésének módjára biztos támpontunk nincs.

A sir leletanyagának kronológiai besorolását az általában korjelzőnek elfogadott tárgyak hiányában kellett elvégeznünk. Elveszett ugyanis a kard, a tőr, a sirban nem voltak övveretek, gyöngyök stb. A meglevő leletanyag régészeti párhuzamait általában a korai avar sirleletek között találtuk meg. Csallány Dezső megállapításai szerint²⁵ a népvándorláskori ijkarborító csontlemezek közül a keskenyvégűek a préselt lemezes kora-avar csoportra jellemzőek. A diszitett csontlemezek említett három típusa kora-avar leletanyagból származik.

Móra Ferenc megfigyelései szerint a Fehértó-B temető 12. sirját megbolygatták, a gödröt nyitvahagyták, csak az időjárás temette újra be. Ez a bolygatott föld viszont majdnem ugyanolyan kemény volt, mint az őt körülvevő bolygatatlan. E körülményből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a rablás nem sokkal a temetkezés befejezése után ment végbe. /Lehetségesnek tartható, hogy a temető egész területén megfigyelhető sirrablás a 670 körül beáramló új népesség tevékenységének eredménye volt²⁶, s így megkaphatnánk a temető használatának "ante quem"-jét./

A temetővel kapcsolatos kronológiai, társadalomtörténeti, s egyéb problémákat a temetőelemzés elkészülte előtt természetesen nem lehet megoldani.

A továbbiakban ezért csupán még egy érdekes jelenségre hívnám fel a figyelmet. A temető leletanyagában nagyon sok tegezhez-íjtegezhez tartozó diszitett csontlemez és ijborító csontlemez található. Ez kiindulópontul szolgálhat a temető népének az avar társadalmon belül elfoglalt helyének megítélésében.

A Kárpát-medence több avarkori temetőjében megfigyelhető

bizonyos iparra, fegyveres életmódra, stb. specializáltság²⁷, melyet a mezőbánci temető elemzésekor Bakó Géza a következőképpen fejezett ki²⁸; "Báncban... a gazdag nemzetségnél az ipar játszott nagy szerepet... a szegény nemzetségnél a harcos jelleg mutatkozik erősen. Érdekes ez azért, mert máshol is tapasztalhatták, hogy a behódolt vagy szegény rokonnemzetséget fegyveres szolgálatra alkalmazták."

A sirmellékletek alapján /elsősorban az említett csontlemezeket figyelembe véve/ munkahipotézisként felvethető, hogy a Fehértő-B. temető népe harcos jellegű lehetett, s talán fegyveres szolgálattal vette ki részét a korabeli társadalom életéből.

J e g y z e t e k

1. Jelen formájában e cikk az 1970. márciusában Pécssett megrendezett Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készített tanulmány erősen lerövidített összefoglalása. A terjedelem korlátozottsága miatt nem kerülhetett sor - az egyébként a tanulmány szerves részét jelentő - képanyag közlésére sem. Ehelyett megfelelő helyen a szakirodalomban fellelhető ábrázolásokra utalunk.
2. A Fehértő-A. jelzésű avar temető ettől 800 m-re nyugatra fekszik. - Vö. Cs. Sebestyén Károly, Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. Dolgozatok. 1930. 186.
3. Móra Ferenc eredeti jegyzetei a Szegedi Móra Ferenc Múzeumban /a továbbiakban SzMFM/, ill. Népvándorláskori leltárnapló, 53.3.21.-28. számok.- Az anyag rendelkezésemre bocsátásáért, a közlési jog átengedéséért és munkám közben nyújtott hasznos tanácsaikért ezuton mondok köszönetet Trogmayer Ottó kandidátusnak, az SzMFM igazgatójának és Bálint Csanád muzeológusnak.
4. A temető antropológiai anyagából csupán 12-15 koponya és koponyatöredék került be a JATE Antropológiai Intézetébe, azok is sírszám feltüntetése nélkül.
5. Az SzMFM Fényképleltár 1226, 1227, sz. fotók in situ ábrázolják a tegezt. A fényképek nyomdatechnikai okokból jelen cikkben nem közölhetőek, pontos másolatot rajzban mellékelek. - II.t.l.
6. László Gyula, Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Budapest, 1955. Arch. Hung. XXXIV. 219-232.
7. Török Gyula, Kora-avar sírok Móron. Arch. Ért. 1954. 54-59.
8. Honfoglaláskorból ismerünk sima csontlemezeket, de alakjuk és funkciójuk nem felel meg a Fehértő-B. temető 12. sírjában találtaknak. Vö. László Gyula, A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Budapest, 1943. Arch. Hung. XVII. 49. Párducz Mihály - Tary László, a Csongrádvendelhalmi honfoglaláskori lelet. FA. I-II. /1939/ 191.

9. L.Kovrig Ilona, Avarkori sirleletek Csengődről. A_rch.Ért. 1946-48. 341.
10. Képeiket, leírásukat ld. az alábbi irodalomban:
Divald Károly, Szepes vármegye művészeti emlékei II. Budapest, 1906. 11. ábra.
Zichy István gr., A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. Turán, 1917.
Barre, Friedrich, Die Kunst der alten Persien, Berlin, 1923. 105. Taf.
Le Coq, v.A., Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens. Berlin, 1926. Fig. 33, 94, 98, 109.
László Gyula, Adatok a kunok tegezeről. Néprajzi értesítő, 1940.
Gerevich László, The Horseman of Aquileia, AAASH, XVII. /1965/ 395-412.
Erdélyi István, Avar művészet Budapest, 1966. 28. kép. ill. 8. rajz.
11. Tallgren, A.M. Miniaturbogenfutteral aus Ostrussland, MSFOu, LVIII.220.
Talbot, Tamara, Rice, Les Scythes. /h.n./ 1958. Pl.7.
Jacobi, Bernhard, Beszélő kövek. Budapest, 1968. 177. 180.
12. im.
13. Lehtisalo, T. Zur Jagd bei den J_uraksamojeden, JSFOu. XXX.
Buschan, Georg, Illustrierte Völkerkunde, I-III. Stuttgart, 1923. Suomen Suķu III. Helsinki, 1934. 8.
14. A Mongolok Titkos Története, Ford.: Ligeti Lajos, Budapest, 1962. 107. - Tárgyunk szempontjából figyelmen kívül hagyható az a tény, hogy az idézett részben az ijtartó puzdráról, s nem a nyiltartó tegezeről van szó.
15. SzMFM. Nép-vándorláskori leltárnapló 53. 3. 196.sz. A lemez hátoldalán 20x20-as vászonszövésű, majdnem batisztfínomságu szövet maradványai. - A textilanyag vizsgálatáért és

értékes tanácsaiért köszönetemet fejezem ki Tésikné Knotik Mártának, a SzMFM munkatársának.

16. Csallány Dezső, Kora-avarkori sirleletek. FA I-II /1939/, 131-139.
17. L. Kovrig Ilona, i.m. 344.
18. Vilkuna, Kustaa, Über die obugrischen und samojedischen Pfeile und Köcher, MSFOu, XCVIII. 378-380.
Hadu Péter, Finnugor népek és nyelvek, Budapest, 1962. 82-83.
19. Minns, E.H., Scythians and Greeks. Cambridge, 1913. 298. tábla.
Le Coq, i.m. 106.
Sarre, i.m. Taf. 19, 27, 38, 51, 52.
20. Vilkuna, i.m.
Buschan, i.m.
21. Bear Archery, 1968. 18.
22. Zichy, i.m.
Vilkuna, i.m.
Hajdu, i.m.
- 23.

Sarre, Friedrich - Martin, F.R., Die Ausstellung von Meisterwerken muhammedanischer Kunst in München 1910.

I. Miniaturen und Buchkunst. Die Teppiche. München, 1912.

Glück, Heinrich - Diez, Ernst, Die Kunst des Islam. Berlin, 1925. Fischer, Otto, Die Kunst Indiens, Chinas und Japans. Berlin, 1928.

Strzygowski, Josef, Asiens bildende Kunst in Stichproben, ihr Wesen und ihre Entwicklung. Augsburg, 1930.

Appelgren-Kivalo, Hjalmar, Alt-altaische Kunstdenkmäler Helsinki, 1931.

Minns, i.m.

Vilkuna, i.m.

Sarre, Die Kunst des alten Persien...

Grube, Erns, Welt das Islam. New York, 1967.

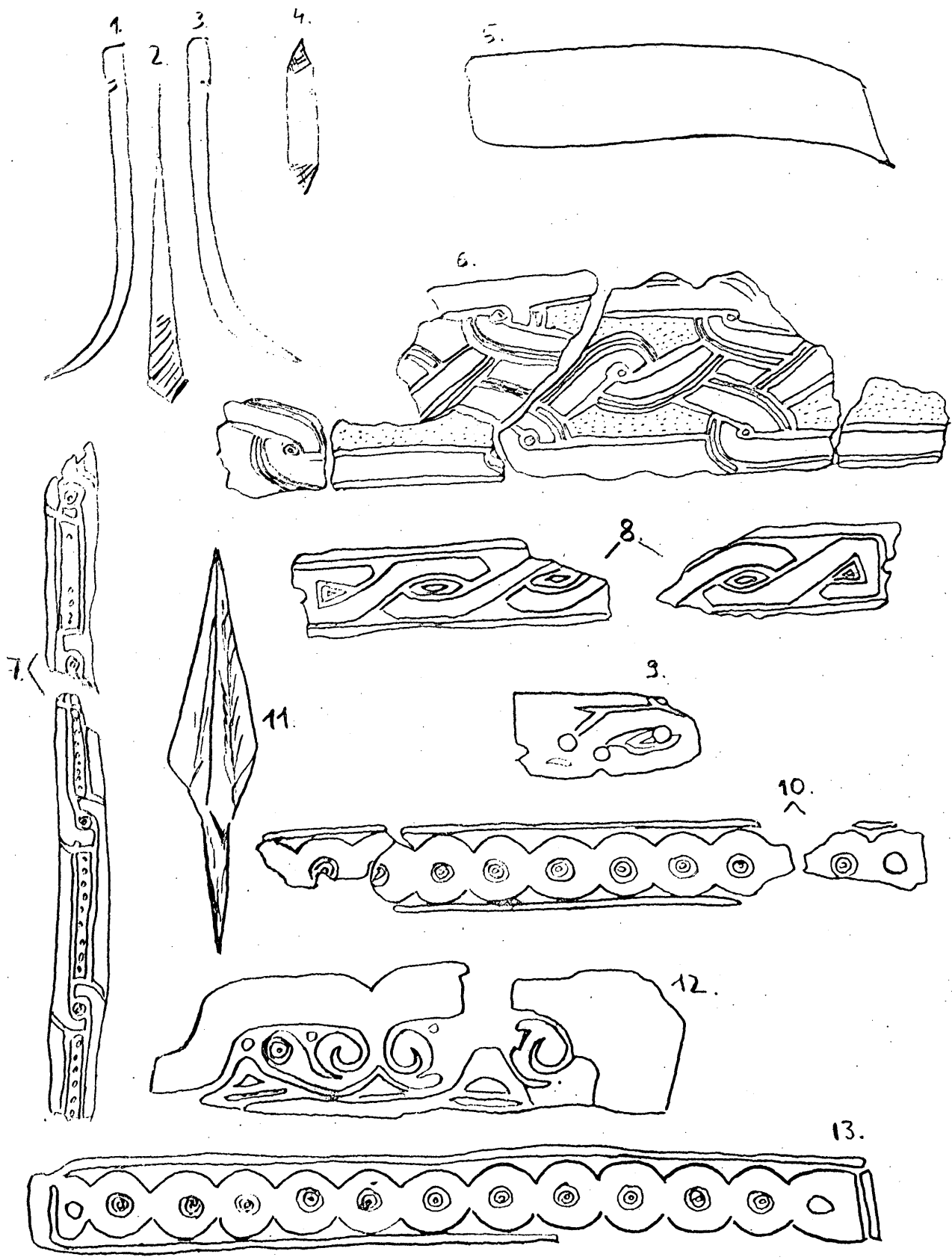
24. Bear Archery, 1968. 18-19. - A modern íjászsport adatainak
25. felkutatásáért és rendelkezésemre bocsátásáért Mónus András tanársegédnek /Budapest, Testnevelési Főiskola/, Burján Zsuzsanna és Pásti Ildikó főiskolai hallgatóknak tartozom köszönettel.

25. Csallány, i.m. 138, 149.
26. László, Études... 53-93.
Bóna István, Az urbőpusztai avar temető. Arch. Ért. 1957.
155-173.
27. László, Études...
Bóna, i.m.
Papp László, A nagyharsányi avarkori temető. JPME. 1963.
K.Végh Katalin, A nyékládházi avar temető. HOME. 1964-65.
28. Bakó Géza, A mezőbándi temető népének és anyagi kulturájának eredetéről. Arch. Ért. 1960. 25-26.

RÖVIDÍTÉSEK

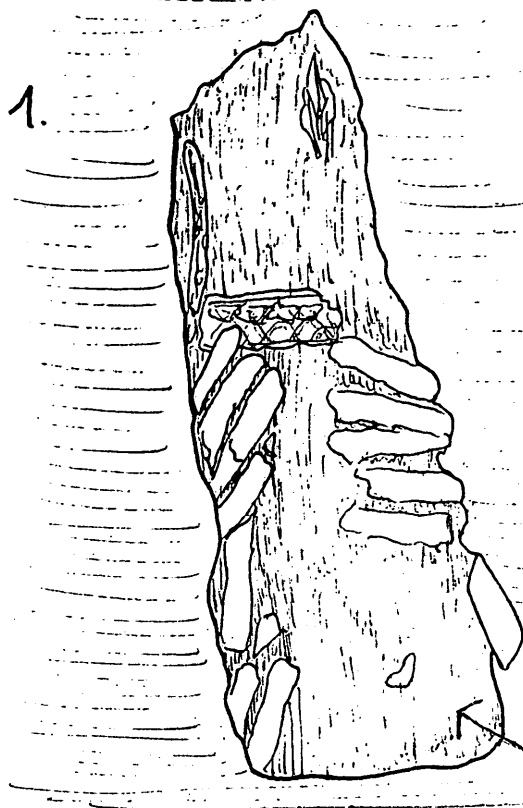
- AAASH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae,
Bp.
Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő, Bp.
Arch.Hung. = Archaeologia Hungarica, Bp.
Dolgozatok = Dolgozatok a M.Kir.Ferencz József Tudományegyetem
Archaeológiai Intézetéből, Szeged.
FA. = Folia Archaeologica Budapesti.
HOME. = A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
JPME. = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
JSFOu. = Journal de la Société Finno-Ougrienne, Helsinki
M A. =
MSFOu. = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, Helsinki.

I

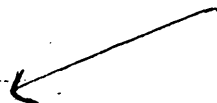

II.

1.

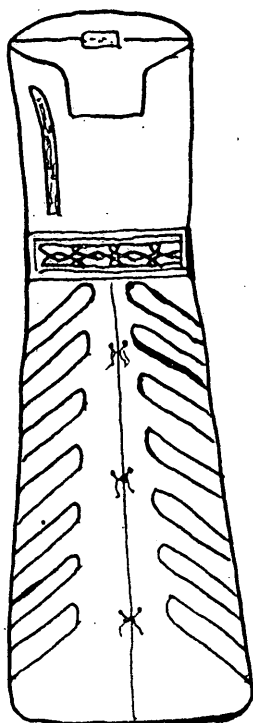

A sír földje

A tőgyes
elszineződése

2.

ALÁNOK A RÓMAI BIRODALOMBAN AZ ÓKOR ALKONYÁN

/375 - 476/

/Egy fejezet "Az alán történelem latin forrásai" című munkából/

Diákköri dolgozat

Készítette:

Velencei Katalin

V.évf. hallgató

JATE Bölcsészettudományi
Kara

Az alánok nem tartoznak a világ sorsát leglátványosabban alakító népek sorába. Mégis egy-két tényleg világtörténelmi jelentőségű eseményben döntő szerepet játszottak: például az antik Róma katonai erejét jóvátehetetlenül aláásó hadrianoi csatában, vagy Gallia 406 szilveszterén kezdődő előzónlésében.

Feltűnő ilyen körülmények között, hogy nem akadt, aki e nép történetének monografikus feldolgozására vállalkozott volna. Én hozzákezdttem a római birodalomba költözött alánság históriájának latin kutfóit módszeresen összegyűjteni és kommentálni. Ebből a még folyamatban levő munkából mutatok be itt egy fejezetet.

I. A HADRIANOPOLISI CSATA ELŐZMÉNYEIVEL ÉS KÖVETKEZ- MÉNYEIVEL

/ 375 - 382 /

Az alánok kiadós szereplése a görög-római világ történetében akkor kezdődik, amidőn a hunok megtámadják őket, s egy részük, ahelyett, hogy a Kaukázus és Fekete-tenger vidéki lakóhelyén maradna és behódolna, utnak indul nyugat felé, és behatol a római birodalom területére. Az események fő krónikása, Ammianus Marcellinus részletes leírást ad ezzel kapcsolatosan az alánok életmódjáról. Bár ez a kép eléggé szematikusan, bizonyos pontjai szemmel láthatóan az alánság valódi ismeretéből merítenek; ilyen például a sztyeppe korábbi iráni nyelvű népeihez való kapcsolásuk, vagy a mongolos külsejű hunoktól való megkülönböztetésük. Egyébként a nomádkról szóló sablonos leírás több színfoltja bizonyára ténylegesen is ráillett a valóban nomadizáló alánságra. De szólaljon meg maga a szerző:

"Az Isteren túl, Scythia végtelen pusztaságát az alánok lakják, kik nevüket az ottani hegységről nyerték...."

"Bár nagy távolságok választják el őket egymástól, nomádként csatangolnak mérhetetlen területeken; idők multával

azonban egyetlen közös nevet vettek fel, és mindnyájukat alánoknak nevezik erkölcsaik, műveletlen életmódjuk, valamint egyforma fegyverzetük miatt. Nincsen semmiféle hajlékuk, és nem foglalkoznak földműveléssel, hanem hussal és tejjel állnak szekereikre telepedve; ezek fölé fahéjból domború fedelet raknak és így mennek velük keresztül a végelen kiterjedésű pusztaságokon....

Maguk előtt hajtva legeltetik csorádikat és juhnyájukat, de különösen nagy gondot fordítanak a lótenyésztésre....

Aki koránál vagy neménél fogva nem bírja a fegyvert, az a szekerek körül forgolódik és könnyebb munkával foglalkozik; a fiatalság azonban, amely gyermekkorától fogva a lovagláshoz szokott, szégyennek tartja a gyalogjárást; sokféle gyakorlatok mindenkit ügyes harcosná képeznek...

Az alánok majdnem mindnyájan nyulának természetű, csinos emberek, meglehetősen szőke hajjal; tekintetük nem annyira merev, de mégis félelmetes; fegyverzetük könnyűségénél fogva fürgén mozognak; a hunokhoz mindenben hasonlítanak, csak hogy életmódjukban és erkölcsökben szelidebbek...

Boldognak tartják azt, aki csatában adta ki lelkét...

Dicső győzedelmi jelként hadiméneiket ama fejbőrökkel díszítik, amelyeket megölt ellenségeik levágott fejéről huzzak le. Templom vagy szentelt hely náluk nem található, hanem barbár szokás szerint meztelen kardot tűznek a földbe és azt Marsként nagy tiszteletben tartják, mert őt tekintik az általuk bejárt földek védőszellemének." /XXXI. 2,13; 17-23/.

Ammianus Marcellinusnál az alánok először a hunok oldalán tűnnek fel az események sodrában, mint akik jelentős szerepet játszanak Ermanarich és Vithimir királyok pusztulásában, amidőn a keleti gótok kénytelenek meghódolni a hunok előtt. Más keleti gótokviszont Alatheus és Saphrax vezetésével a Dunához futnak, s a folyón átkelve a római kormányzat beleegyezése nélkül a birodalom területére lépnek. A következő alkalommal az alánok egy csoportja /igaz, ez is egy hun különítménnyel együtt/ azonban éppen a római csapatoktól körülzárt gótoknak - elsősorban Fritigern szövetségesként letele-

pitett, de később a birodalom ellen forduló vizigótjainak - nyújt segítséget a Dunán átkelve a Haemus./ma: Balkán/ hegység völgyeiben. Ez a segítség teszi lehetővé, hogy a körül-sáncolás gyűrűjéből kiszabaduló barbárok újra támadóan lépjenek fel a balkáni provinciákban, összefogva az impérius elnyomott, alsóbb néprétegeivel: a rabszolgákkal /akik részben éppen gót nemzetiségűek voltak/, colonusokkal és a hegyvidék bányászaival.

A Dunán való átkelés után maguk az alánokis kivették részüket az alsó-dunai provinciák dulásából - a gótok ssák-mány reményével nyerték meg őket szövetségesül. Az egyik alán különítmény például Castra Martis erődjénél /nem messze a mai Vidintól/ mért súlyos csapást a balkáni hadszíntérre siető Gratianus császár seregére. Sokkal jelentősebb azonban - nyugodtan állithatjuk, világtörténelmi jelentőségű! - az alán lovasság szerepe rövideelkésőbb a Valens keleti császár seregével vívott hadrianopolisi csatában 378. aug. 9-én. Az ütközetet Valens Gratianus közeledő seregének bevárása nélkül vállalta. A Valensszel szembenálló nyugati gót Fritigern viszont ravaszul római tust kérve időthuzó egyezkedésbe kezdett, s így sikerült bevárnia Alatheus és Saphrax, s velük együtt egy alán lovasbrigád megérkezését. Ez a lovasság volt az, amely az ellenséges szekértáborig előnyomuló legionáriusok erejét is felőrölve, a császár elestével járó végzetes vereséget mérte a birodalomra Hadrianopolis falai alatt. A hadrianopolisi katasztrófát már az antik történetírás a Hannibáltól elszenvedett cannaei vereséghez hasonlította. De míg Cannae után Róma rövidesen úgy összeszedte magát, hogy erősebb lett, mint valaha, addig ezt a csapást sohasem heverhette ki végleg a birodalom.

A hadrianopolisi csata után a gótokkal együtt az alánok is továbbvonultak délkelet felé, előbb Perinthos, majd Bizánc falai alá; a városok sikeres ostromára azonban nem voltak képesek. 379. nov. 17-én az az örvendetes hír érkezett a fővárosba, hogy Theodosiusnak, akit Gratianus a Hadrianopolisnál elesett Valens császár utódjául jelölt ki, sikerült győzelmet aratnia a gótok, alánok és hunok felett.

380-ban még egyszer felújultak a harcok a Pannóniára támadó Alatheus és Saphrax keleti- és a Macedóniára támadó Fritigern nyugati gótjai részéről. A források itt alánokat nem emlitenek ugyan, mégis valószínű a részvételük a harcokban. Ennek ellenére év végén létrejött az első tartósnak ígérkező béke Gratianus és a Pannóniába letelepített Alatheus és Saphrax között; feltételezhető, hogy ennek és a következő békekötéseknek alapjait 380 nyarán Sirmiumban beszélte meg egymással a két császár. 381 januárjában a Dunán átkelt Athanaric vizigótjai, 382 októberében pedig Fritigern vizigótjai vállalták, hogy Thraciā egyes földdarabjain letelepedve a birodalom katonai szövetségesei lesznek. Az alánok, akik mint láttuk, végig résztvettek a gótok balkáni hadjárataiban, egyes kutatók feltételezése szerint Alathaus és Saphrax keleti gótjainak sorsában osztoztak és Pannónia földjén letelepedve lettek foederatusokká. Egyébként nyelvészeti megfontolások alapján több kutató Saphrax nevét, s így őt magát is alánnak tekinti. E feltevés elfogadása esetén Saphrax szerepe az elmondott eseményekben mindenütt az alánok jelenlétét bizonyítja.

II. AZ ALÁN FOEDERATUSOK A IV. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN

/382 - 401/

Gratianus császár a birodalom barbár foederatusai közül éppen az alánokat becsülte legtöbbszörre, s tüntette ki kegyeivel és jótéteményeivel oly annyira, hogy ez a régi római katonák körében már lázongást eredményezett. Különösen bántónak találták például, hogy az uralkodó nemegyszer alán ruhába öltözve vonult seregével. A légióknak ez az elégedetlensége azután sokban hozzájárult Maximus ellencsászár hatalomra kerüléséhez és Gratianus bukásához. A Gratianus kiskorú fiának, II. Valentinianusnak milánói udvarában hangadó Bautó, magister militum alán és hun foederatusokat vezényelt a Reatiát elárasztó juthungok ellen. Modern kutatók feltételezik, hogy

ezek a segédc csapatok Alatheus és Saphrax keleti gótjaival együtt 380-ban Pannóniába letelepített barbárokhoz tartoztak. Maximus, a galliai ellenesászsár, annak ellenére, hogy II. Valentianianus, illetve nevében Bauto Raetia megtisztítása után visszarendelte a szövetségeseket, mégis őt fenyegető lépésként fogta fel az alánok Rajna felé vonultatását, hisz pártfogójukat, Gratianust ő buktatta meg. Mikor aztán Theodosius véglegesen leszámolt Maximusszal, a császár és ellenesászsár döntő ütközetében Sisciánál, s talán Poetóvionál is a többi pannóniai foederatus mellett az alán is derekasan kivette részét Maximus csapatainak megsemmisítéséből.

394-ben a Frigidus folyónál Eugenius ellenesászsárt legyőző Theodosius seregének zömét is barbár foederatusok tették ki; részben Alarich nyugati gótjai, részben Saulus alánjai, akit később 402 husvétján a pollentiai csatában látunk viszont.

Midőn Theodosius halála után a nyugatrómai Stilicho, magister militum és a keletrómai Rufinus, praefectus praetorio verseng a főhatalomért, Stilicho udvari költője, Claudius Claudianus szenvedélyesen veti szemére Rufinusnak, hogy barbárokat szabadit rá a rómaiakra. Ismert tény, hogy Rufinus Alarichot próbálta felhasználni Stilicho ellen; Claudianustól azonban más barbárokról, köztük alánokról is hallunk Rufinus "hadseregében". Ezek zöme esetleg nem a több évtizede foederatusi minőségben letelepített alánokból kerülhetett ki, hanem a 391-392, majd a 395. évi barbár betörések emberanyagából, amelyekben hunok vihették a főszerepet, de mellettük egyéb népcsoportok, így alánok is átkelhettek az alsó-, ill. a középső Duna vonalán. Claudianus azt is elmondja, hogy a frigidusi csatában résztvett, a Rufinus által keletre visszarendelt keletrómai csapategységek nehéz szívvel válnak el Stilichotól és irtóznak odamenni, ahol barbárok, köztük alánok az urak.

Rufinus és Stilicho hatalmi versengése 395. nov. 27-én Rufinus meggyilkolásával véget ért. Mindenesetre Rufinus akadémuskodása azt eredményezte, hogy Stilicho, bár 395 derekán

Thraciában határozott fölénybe került Alarich nyugati gótjai-
val és a többi barbárokkal szemben, megsemmisítő csapást nem
tudott mérni az ellenségre. Más kérdés, hogy Pannóniában, ahol
a frigidusi csata utáni időtől a foederatusok, köztük az alá-
nok is csendes "obsidio" állapotában fordultak szembe a római
kormányzattal /hasonló ellenségeskedés a 380-as évek első fe-
lében is jelentkezett/ - 399-re Stilichonak sikerült megbéki-
tenie a forrongást.

III. A NAGY VÁNDORLÁS ELŐESTÉJE

/401 - 406/

401 őszen és tél elején, amikor Alarich, talán a bi-
zánci kormányzat jóváhagyásával az Alpokon át a Pó völgyébe
hatolt, Stilicho Raetiában és Noricumban alán és vandál
csapatok ellen harcolt. Ezzel a veszéllyel azonban sikerült
hamar leszámolnia, s így a Mediolanumban Alarich nyugati
gótjai által szorongatott Honorius császár felmentésére siet-
hetett. Minthogy forrásaink az ezután következő harcokban
- 402. ápr. 6-án Pollentiánál, s később a veronai ütközetben -
alán segédcsapatot emlitenek Stilicho seregében, fel szok-
ták tételezni, hogy a Raetiában és Noricumban megfékezett
ellenség egy része átállt római szolgálatba.

A pollentiai ütközetben Stilicho a pogány alán vezér-
nek, Saulusnak olyan szabad kezét adott, hogy az - a keresz-
tény krónikások nagy felháborodására - éppen húsvét napján tá-
madta meg az ünnep miatt harcra egyáltalán nem készülő, de
áztán keményen helytálló gótokat. Claudianus elbeszélése
szerint az alán lovasság keményen támadta az ellenséget, a
parancsnokuk hősi halált halt a Rómáért folytatott küzdelem-
ben; eleste némi zavart okozott az alán csapatok körében.

A veronai csatában, amelynek évét különböző kutatók
részben 402 végére, részben 403-ra datálják, egy tulbuzgó
alán óvatlansága hiusította meg valamilyen formában Stilicho
jól kiesztelt tervét Alarich kézre kerítésére. Nyitott kérdés,

vajon az Alpokban Stilichoval egy ideig szembenálló alánok a birodalom földjére ujonnan érkező népcsoportot jelentenek-e /ez a valószínűbb/, vagy pedig az évtizedek óta foederatusi statusban levő pannóniai alánok voltak-e, akik átmenetileg ismét a birodalom ellen fordultak a 399. évi pacatio után.

IV. GALLIA ELŐZÖNLÉSE

/406 - 409/

406 szilveszterén vandál, alán és svév /quad/ népek családotól felkerekedett csoportja kelt át a Rajnán és árasztotta el Gallia területét. A frankok, mint a birodalom foederatusai megpróbálták ugyan megállítani az inváziót, de az alánok Respendial király vezetésével segítségére siettek a harcban már-már alulmaradó vandáloknak; ez a beavatkozás a frankok vereségét és a galliai hadjárat sikerültét eredményezte. A barbárok tulnyomó része Aquitania felé vette útját, de előzőleg a Rajna vidék több nagyvárosát, egyebek mellett az egy ideig császári székhelyül szolgáló Triert is elfoglalta és kifosztotta. Kisebb csapatok Belgica területén dultak. Modern kutatók szerint a kontinensre Britanniából átkelő III. Constantinus ellencsászár a barbároknak ezt a csoportját győzte le. Bizonyos jelekből arra is következtetni szoktak, hogy a barbárok egy másik csoportja a Rhone völgyén délre hatolt. Az invázióban az alánokhoz, vandálokhöz svévekhez más, kisebb létszámú néptöredékek is csatlakoztak, így például még Pannónia provinciális lakosságából is. A birodalmi határvédelemnek a betörés okozta megbénulását kihasználta a Majna vidéki burgundok is, akik ekkor hatoltak be a hiressé vált rajnai új hazájukba. A Galliát előzőnlő barbárokhoz nemcsak csatlakoztak különböző néptöredékek, hanem le is váltak egyes csoportok. Ezek közül talán egyik legnagyobb történelmi szerepre hivatott néprész volt az alánoknak az a csoportja, amelyik Goar király vezetésével egyelőre, úgy látszik, a Rajna vidéken maradt vissza.

V. ALÁNOK HISPÁNIÁBAN

/409 - 429/

409-ben, amidőn Gerontius fellázadt addigi ura, III. Constantinus ellen Hispániában, fellazult a Pireneusok szorosainak védelme, és így az addig Galliában fosztogató alán, vandál és svév csapatok át tudtak kelni Hispániába. A barbárok felhagyván az eddigi vándorérettel letelepedtek, kisorsolva egymás között a területeket. A sveveknek és az asding vandáloknak Galaecia jutott, az alánoknak Lusitania Chartaginiensis provincia egy részével, a siling vandáloknak pedig Baetica. Orosius szavai alapján ítélve a megszállt területek egyszerű lakosai, elsősorban parasztjai, jobban érezték magukat barbár uralom alatt, mint a római birodalom adóprésének és elnyomó apparátusának kiszolgáltatva. Maguk, a most már letelepedett barbárok arra törekedtek, hogy hispániai jelentüket foederatus minőségben jogilag is elismerje a ravennai udvar. A birodalmi kormányzat azonban csak az alkalaomra várt, hogy leszámoljon a betolakodókkal.

416-ban Vallia nyugati gót király szövetségre lépett az imperiummal és a császár megbízásából rátámadt a barbárokra. A 416 és 418 közötti harcok során a nyugati gótok teljesen megsemmisítették a siling vandálokat; az alánokat pedig annyira meggyöngítették, hogy azok Addax királyuk halála után megszűntek, mint önálló uralkodó alatt álló nép létezni és végérvényesen Gunderichnek, az asding vandálok királyának uralma alá helyezték magukat. Az egyesült alánok és vandálok ellen ezután, valószínűleg a római diplomácia szándékai szerint a svevek támadtak. A vandál-alán csapatok körülzárták a sveveket a cantabriaihegyekben, de 419-ben Asterius, a római comes Hispaniarum birodalmi csapatok élén segítségükre ment, és így Gunderich népe véres vereséget szenvedett Bracaránál /ma: Braga/, és kénytelen volt visszahuzódni Hispánia déli tartományába, Baeticába.

422-ben Castinus magister militum akart római csapatok élén újabb támadást indítani a vandálok, s velük együtt nyilván az alánok ellen is. Mⁱnthogy azonban a társvezérül mellé adott Bonifaciusszal összekülönbözött, akékkor Afrikába ment, a kezdeti biztató hadisikerek ellenére meggondolatlan stratégiája miatt vereséget szenvedett a barbároktól. A vereségben annak is része lehetett, hogy Castinus nyugati gót foederatusai a csata folyamán részben átpártoltak az ellenséghez.

Pár évvel később, ugy látszik, már Chartaginiensis provincia egész déli fele is vandál-alán uralom alatt állt, sőt a két nép hajóra szállva a Baleari szigeteket, Szardíniát és Sziciliát is pusztította és fosztogatta. Antik hirdetés szerint Gunderich már tárgyalt Bonifaciussal, aki Afrikában szembefordult a ravennai kormányzattal, hogy Mauretania partjainak győzelmes felkeresése után egész népével átkel a Gibraltári-szoroson, amihez Bonifacius nyújtott volna segítséget. 428-ban azonban meghalt Gunderich és féltestvére, a rabszolganótól született Geiserich vette át a hatalmat.

Geiserich először súlyos vereséget mért a svévekre, akik Galaeciából vonultak fél felé, s aztán arra a római hadseregére is, amely valószínűleg Afrikába való átkelésük megakadályozására vonult ellenük. E két győzelemmel biztosítva az esetleges visszatérés lehetőségét 429 májusában 80 ezer vandál és alán, némi gót csatlakozással átkelt a Gibraltári szoroson.

VI. AZ ALÁN FOEDERÁTUSOK SORSA GALLIÁBAN

/409 - 450/

Mint a fentiekben már láttuk, a Galliát előzőnlő alánok népéből egy csoport leszakadt és Goer király vezetése alatt visszamaradt a Rajnánál. Ez a csoport alkotta később a burgundokkal együtt a 411-ben /III. Constantinus bukásakor/ kikiáltott ellencsászárnak, Iovinusnak legfőbb támaszát. Iovinus azonban nem sokáig tarthatta magát; 413-ban a Gallia déli részén átvonuló nyugati gótok a ravennai kormányzattal egyetértve Valentiában körülzárták és megadásra kényszerítették a trónbitorlót. Goar alánjai valószínűleg akkor a nyugati gótok szövetségeseivé váltak. Amidőn 414-ben Vasatest ostromolták, egy alán király is oldalukon harcolt egy ideig, míg Paulinus, mint jóbarátját rá nem beszélte, hogy kössön különbékét a várossal tuszok adása mellett. Persze, hogy Paulinus Eucharisticos című versében a név nélkül szereplő király tényleg Goarral azonos, csak hipotézis; bár igen valószínű.

435-ben Gunther /Gondahar/ király vezetésével a burgundok megszegték a birodalomhoz fűződő szerződésüket és betörték Belgica Prima provinciába. Pár évvel később pedig az Aetius seregétől és a vele szövetséges hunoktól megalázott burgundokat a ravennai kormányzat új területre telepítette. Minthogy kb. ugyanebben az időben az alánokat is ugyanez a sors érte, E. Stein /323.p./ feltételezi, hogy a burgundokkal talán együttműködve a Rajnánál visszamaradt alánok is a birodalom ellen fordultak.

A Chronica Gallica névtelen krónikása a 440-es esztendőhöz kapcsolja az eseményt, hogy az alánok Sambida király vezetése alatt álló csoportja Valentia város elhagyott földjeit kapta meg a római kormányzattól. Hasonló eseményről értesültünk a 442-es év történetéből is; az alánok egy másik csoportjának - a Goar uralma alatt állónak - Gallia Ulterior földjén adott területeket Aetius, hogy osztozkodják az ottani lakossággal. Az alánok itt fegyveres ellenállásba ütköztek és elkergették földjeikről a régi tulajdonosokat. Ezekről az

eseményekről a Chronica Gallica 127. fejezete szól, s a következő 128. fejezetben a burgundoknak hasonló módon Sapaudia /ma: Savoya/ telepítéséről olvasunk.

Valószínűleg 445-ben Aetius és a ravennai udvar Goar alán csapatait használta fel a Tibatto vezette bagauda felkelés elfojtására Aremoricában.

VII . ATTILA NAGY HADJÁRATA ÉS AZ ALÁNOK

/451/

Az események sodrában az alánokkal Attila 451-es nagy nyugati hadjáratában találkozunk ismét. A nomád fejedelem alaposan előkészítette a méreteinél és kihatásánál fogva egyaránt jelentős galliai vállalkozását. Mutatja ezt egyebek mellett a jövő háború színterének, a javarészt nyugati gótok, frankok, burgundok, alánok és egyéb barbár törzsek kezén levő galliai tartományoknak diplomáciai előkészítése is.

Az események fő krónikása, Iordanes tanúsága szerint Attila felvette a kapcsolatot a 442-ben a Loire mellé letelepített alánokkal. Azt remélte, hogy a Sangiban király uralma alatt álló alánok melléje állnak és a Loire vonal kulcsát, Aurelianum /ma: Orleans/ városát kezére játszik. A város nem volt ugyan közvetlenül az alánok birtokában, de mint római szövetségeseeknek, váratlanul rá kellett volna törniük a városra és azt, még Attila megérkezése előtt átengedni a hunoknak. Hun felfogás szerint az elmenekült és Galliában letelepedett alán törzsek megmaradtak hun alattvalóknak, s mint szökevényekre szörnyű bosszu várt. Valószínűleg a római sereg távolléte, a nyugati gótok bizonytalan magatartása és Attila fenyegető közelsége készítette Sangibant, hogy árulással készüljön megvásárolni a büntetlenséget. Ám az Attilával folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre, - valószínűleg elárulták a tervet - és így Aetius, valamint Theoderich király idejében meg tudták akadályozni az alánok átpártolását a hunokhoz. Sangiban ezután meggondolta a dolgot és később is a rómaiak oldalán harcolt népével együtt. Aurelianum városát Attila csak hosszú ostrommal tudta elfoglalni, s csakhamar vissza

is kellett vonulnia Aetius jórészt barbárokból /köztük alánokból is/ álló felmentőserege előtt.

451. július első felében a mauriacusi síkon - köztudatban Catalaunusnál - állt fel döntő ütközetre a két sereg. A 6-7 km széles vonalban elhelyezkedő hun sereg jobbszárnyán helyezkedtek el azok az alánok, akik behódoltak a hunoknak a többi lovasnomád germán és szarmata törzsekkel együtt. A centrumot Attila vezetése alatt álló hun lovashadosztály, a balszárnyat pedig a Valimir király által vezetett keleti gótok és gepidák foglalták el. Aetius koalíciós seregében a centrumban foglaltak helyet az alánok, Sangiban király vezetésével, valamint itt voltak még a frankok, burgundok és egyéb szövetséges csapatok is. A balszárnyon Aetius parancsnokolt, míg a jobbszárnyon a nyugati gótok zöme helyezkedett el Theoderich királyuk vezetésével. Iordanes centrumként csak az alánokat említi, azzal a kissé naiv magyarázattal, hogy így könnyebben meg lehetett akadályozni az alánok elpártolását. Modern kutatók szerint erősen valószínűtlen, hogy a tapasztalt Aetius rábizta volna centrumát egy nemrég még elpártolni készülő szövetségesre, amely számbelileg sem volt annyira erős, hogy egymagában ki tudja tölteni a centrumot.

Iordanes elbeszéli, hogy a csata viharában az alánok elmaradtak a nyugati gótoktól, midőn azok, királyuk, Theoderich eleste miatti elkeseredésükben hatalmas lendülettel törtek előre. Vannak modern kutatók, akik úgy értelmezik a "Vesegothae dividentes ab Alanis"-mondatot, hogy Attila legyőzte az alánokat, és áttört az ellenséges centrumon.

A hun jobbszárnyon, a hunok oldalán harcoló alánokról a források nem szólnak részletesebben.

Iordanes megemlékezik egy másik csatáról is, amelyben Attila még egyszer megtámadja az alánokat Galliában; a nyugati gótok azonban Thorismunddal az élen megfutamatják a hunokat. Iordanes hitelessége itt kétséges. Modern kutatók szerint vagy a kaukázusi alánok ellen intézett támadásról van szó, és Iordanes ezt vonatkoztatja tévesen a galliai alánokra, vagy Thoriamund egy alánok elleni háborúját keveri ide.

VIII. ALÁNOK A KELETI BIRODALOMBAN ATILA IDEJÉN ÉS HALÁLA UTÁN

Mialatt tehát az alán foederátusok a nyugatrómai birodalomban elsősorban Gallia területét játszanak szerepet az V. század folyamán, addig a keletrómai udvarban Ardabur - aki valószínűleg gót apától és alán anyától származott - nyerte el a magister militum főparancsnoki tisztséget II. Theodosius császár idején. Később fia, Aspar és unokája, aki szintén Ardabur nevét viselte, játszott generálisként fontos szerepet Bizánc hadseregének irányításában.

Mint láttuk Cataleunumnál is, az alánok mindig ott voltak Attila birodalmában és seregében. Attila halála után, amikor a meghódított népek fegyvert fogva lerázták a hun igát, a Nedao folyó melletti nagy ütközetben az alánok is ott harcoltak. Később egy részük Candac vezetésével - más acyr és sadagar néptörzsekkel együtt - Moesia Inferior és Scythia Minor területén telepedett meg. E Candac fejedelemnek volt a jegyzője Paria, Iordanes nagyapja. Iordanes apját Alanoviamuthisnak nevezték; a név első tagja valószínűvé teszi, hogy ő, és így fia is az alán etnikumhoz tartozott. Ugy látszik, Iordanes idején az alánokat is magába foglaló törzscsoport élén Gunthigis állt, akinek anyja az alán Candac nővére, apja pedig a keleti gót Andages volt. E mellett a Gunthigia mellett /akit más néven Bazanak is hívtak/ teljesített talán őrjáratot maga Iordanes is.

IX. ALÁNOK NYUGATON AZ ANTIK RÓMA VÉGNAPJAIBAN

Iordanes meséli el /Get. 236/, hogy Maiorianus, közvetlen pusztulása előtt a Galliát fenyegető alánok ellen indult. E híradás pontos értelmezése nehézségekbe ütközik. Annyi bizonyos, hogy három évvel Maiorianus halála után, 463-464 telén Beorger király vezetésével megindul egy alán sereg Galliából Itália ellen. Nem egészen alaptalan az a feltételezés, hogy e támadókat az Itália tényleges urával, Ricimer patriciussal

szemben ellenséges, s Galliában önálló hatalmat teremtő Aegidius biztatta invázióra. Ricimer csapatai Bergamo városánál állták útját a délnek törő alán seregnek; győztek az ütközetben, és Beorgor, az alánok királya elesett.

Ez az esemény az utolsó az alánok történetében, amely pontosan datálható a nyugatrómai birodalom bukása előtt; ezzel végére is értem dolgozatomnak, amelyben az alánság szerepét igyekeztem bemutatni a római birodalom utolsó évszázadában.

AZ ALÁNOKAT NÉV SZERINT EMLÍTŐ LATIN FORRÁSOK

I. fejezet: A hadrianapolisi csata előzményével és következményeivel

Amaianus Marcellinus, XXXI. 2, 12-13; 16-17; 21

XXXI. 3, 1; 3

XXXI. 8, 4

XXXI. 11, 6

XXXI. 12, 17

XXXI; 16, 3

Ausonius, Precatio consulis designati... VI./32

Orosius, Historiae adversum paganos VII. 34, 5

Marcellinus comes, Chronicon ann. 379, 1; 2/th. Mommsen,
Chron.Min.II.MGH aa. XI. p.60./

Iordanes, Getica /24/ 126.

Consularia Constantinopolitana ann. 379, 3 /Th. Mommsen,
Chron.Min.I. MGH aa. IX. p.243./

Beda, Chronica 452 /Th. Mommsen, Chron. Min. III. MGH aa.
XIII. p. 298./

II. fejezet: Az alán foederatusok a IV. század utolsó évtizedeiben

Pacatus, Panegyricus Thed. Aug. d. XII. 32.

Hieronymus, Epistulae 60, 16

Ambrosius, Epistulae XXIV. 8-9.

Cl. Claudianus, Carmina 3, 312;

5, 271;

8, 487;

21, 109;

Ps. Aurelius Victor, Epitomae de Caesaribus 47.6

Iordanes, Getica /31/ 161.

/vö. még egyebek mellett Zosimus, Historia IV. 35., 2.k.
és Iohannes Antiocheus, frg. 187./

III. fejezet: A nagy vándorlás előestéje

Paulinus Nolanus, carmen 26, 23

Cl. Claudianus, Carmina 26, [81; 583]. 28, 224.

Orosius, *Historiae adversum paganos* VII. 37,2; 3

Paulus Diaconus, *Historia Romana* XII. 13.

IV. Fejezet: Gallia elözönlése

S. Paulinus, *Epigramma* 19. /CSEL XVI. p. 504./

Hieronymus, *Epistulae* 123, 15

Orosius, *Historiae adversum paganos* VII. 38,3

VII. 40,3 kk

Prosper Tiro, *Epitome chronicon* 1230 /Th. Mommsen,

Chron. Min. I. MGH aa. IX. p. 465/

Chronica Gallica ann. CCCCLII. 63. /Th. Mommsen, *Chron.*

Min. I. MGH aa. IX. p. 654./

Chronica Gallica ann. DXI. 547. X. /Th. Mommsen, *Chron.*

Min. I. MGH aa. IX. p. 653./

Marcellinus comes, *Chronicon ann.* 408, 1 /Th. Mommsen,

Chron. Min. II. MGH. aa. XI. p. 69./

Cassiodorus, *Chronica* 1177. /Th. Mommsen, *Chron. Min. II.*

Mgh. aa. XI. p. 154./

Iordanes, *Getica* /31/ 161.

Romana 322

Gregorius Thronensis, *Historia Francorum* II.9.

Isidorus, *Chronica* 368. /Th. Mommsen, *Chron. Min. II.*

MgH. aa. XI. p. 471./

Isidorus, *Historia Wandalorum* 71. /Th. Mommsen, *Chron.*

Min. II. MGH. aa. XI. p. 295./

Consularia Italica /Addit. ad Prosp. Havn./ ann. 406.

/The Mommsen, *Chron. Min. I.* MGH aa. IX. p. 299./

Beda, *Chronica* 465. /Th. Mommsen, *Chron. Min. III.*

MGH. aa. XIII. p. 300./

/Vö. egyebek mellett még Cosimus, *Historia* VI. 3,1-2-3

és Procopius, *Bellum Wandalorum* I. 3,1/

V. fejezet: Alánok Hispániában

Orosius, *Historiae adversum paganos* VII. 41,7-8

VII. 43,14.

Hydatius, *Chronicon* 42. /Th. Mommsen, *Chron. Min. II.*

MGH aa. XI. p. 17./

49 /Th. Mommsen, Chron. Min. II.
MGH. aa. XI. p.18./
60 /Th. Mommsen, Chron. Min. II.MGH
aa. XI. p.19./
68 /Th. Mommsen, Chron. Min. II.MGH
aa. XI.p.19./

Sidonius Apollinaris, Carmina 2, 364.

Chronica Gallica an. DXI. 6. /Th. Mommsen, Chron. Min. I. MGH. aa.
IX.p.630./
552. II. /Th. Mommsen, Chron. Min. I.
MGH aa. IX.p. 655./
557. /Th. Mommsen, Chron. Min. I. MGH
aa. IX. p. 655./
562. X. /Th. Mommsen, Chron. Min. I.MGH
aa. IX.p. 655./
564. /Th. Mommsen, Chron. Min.I.MGH
aa. IX,p. 655./

Isidorus, Chronica 373/a/Th. Mommsen, Chron. Min. II. MGH aa.
XI. p.471./

Historia Gothorum 22 /Th. Mommsen, Chron. Min. II. MGH.
a.a. XI. p. 276./
68/Th. Mommsen, Chron,Min.
II. MGH aa. XI. p. 294./

Historia Wandalorum 72 /Th. Mommsen, Chron. Min.
II. MGH aa. XI.p. 295./
73/Th. Mommsen, Chron. Min.
II. MGH aa. XI. p. 296./

Historia Svevorum 85 /Th. Mommsen, Chron. Min. II.
MGH aa. XI.p. 300./

Additamentum I. ad Isidori Historiam /Th. Mommsen, Chron.
Min. II. MGH aa. XI. p. 304./

Additamentum VII. /Th. Mommsen, Chron. Min. II. MGH aa. XI; p.
376./

Beda, Chronica 480. /Th. Mommsen, Chron. Min. III. MGH aa.
XIII. p. 302./

/Vö. még egyebek mellett Sozomenus, Historia ecclesiastica IX.
12-13./

VI. Fejezet: Az alán foederatusok sorsa Galliában

Vegetius, *Epitoma rei militaris* I. 20.

III.26.

Salvianus, *De gubernatione dei* IV. 68.

VII. 64.

Chronica Gallica ann. CCCCLII. 124. /Th. Mommsen,

Chron. Min. I. MGH aa. IX.p.660./

Paulinus Pellaeus, *Eucharisticos* 346-351; 372; 378;

383; 396;

Gregorius Turonensis, *Historia Francorum* II.9.

Vita Germani auctore Constantio 28.

II.fejezet: Attila nagy hadjárata és az alánok

Iordanes, *Getica* /37/ 194

/38/ 197

/39/ 205

/40/ 210

/43/ 226; 227; 228;

Gregorius Turonensis, *Historia Francorum* II. 7.

Consularia Italica /Addit. ad Prosp. Havn./ ann. 453.

/Th. Mommsen, *Chron. Min. I. MGH* aa.

IX. p.302./

Paulus Diaconus, *Historia Romana* XIV. 4.

VIII. fejezet: Alánok a keleti birodalomban Attila idején és halála után

Iordanes, *Getica* /50/ 261; 265; 266;

IX. fejezet: Alánok nyugaton az antik Róma végnapjaiban

Sidonius Apollinaris, *Carmina*, 5,475

Epistulae IV. 1,4

Marcellinus comes, *Chronicon* ann. 464. /Th. Mommsen/

Chron.Min.II. MGH aa. XI.p.88./

Cassiodorus, *Chronica*, 1278. /Th. Mommsen, *Chron.*

Min. II. MGH. aa. XI. p. 158./

Iordanes, *Getica* /45/ 236.

Consularia Italica ann. 464. /Th. Mommsen, *Chron.*

Min. I. MGH aa. IX; p.305./

SZAKIRODALMI UTALÁSOK

A törzsországban maradó alánok történetének főbb feldolgozásaira utal:

Czeplédy Károly, Nomád népek vándorlása Napkeletől Napnyugatig, Bp. 1969. 125.

Pannóniába telepített feederatus alánok történetéhez kimerítő bibliográfiai tájékoztatást ad:

László Várady, Das letzte Jahrhundert Pannoniens, Bp. 1969. passim

A vandál-alán vándorlás előtörténetének szakirodalmára lásd:

S. Szádeczky-Kardoss, Zur Vorgeschichte der wandalisch-alanischen Wanderung: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1956. 31-35.

A vandálokkal együtt vándorló alánok történetére vonatkozóan az alábbi művek szolgálnak bibliográfiai tájékoztatással:

Franz Miltner, Vandalen: Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa VIII A /1955/ 298-335.

H.J. Diesner, Vandalen: u.o. Suppl. X. /1965/ 957-992.

Christian Courtois, Les Vandales et l'Afrique, Paris, 1955. passim.

Ludwig Schmidt, Geschichte der Wandalen, München, 1942.

Az alánok szerepére a hunok történetében egyebek mellett a következő művekben találni szakirodalmi utalásokat:

Franz Altheim, Geschichte der Hunnen, I-V. Berlin, 1959.-1962.

E.A. Thompson, A History of Attila and the Huns, Oxford, 1948.

Szász Béla, A hunok története. Attila nagykirály, Bp. 1943,

Az alánok szerepléseire a római birodalom utolsó századában további szakirodalmi tájékoztatást nyújtanak:

A.H.M. Jones, The later Roman Empire, Oxford, 1964.

V.A. Sirago, Galla Placidia e la trasformazione politica dell'Occidente, Louvain 1961.

Ernest Stein - Jean-Remy Palanque, Histoire du Bas-Empire, Paris
1959.

E. Demougeot, De l'unité a la division de l'Empire Romain, Paris,
1951.

L. Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme, Die Ostgermanen,
München, 1941.

L. Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme. Die Westgermanen I.
München 1934.

J. Sundwall, Weströmische Studien, Berlin 1915.

O. Seeck. Geschichte des Untergangs der antiken Welt. I-VI.
Berlin 1895-1920.